

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Binnenhof 4
2513 AA 's-GRAVENHAGE

**Directoraat-generaal Agro en
Natuur**

Directie Dierlijke Agroketens en
Dierenwelzijn

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres

Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Factuuradres

Postbus 16180
2500 BD Den Haag

Overheidsidentificatienr

00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ez

Datum 13 maart 2015
Betreft Beantwoording inbreng verslag van een schriftelijk overleg betreffende
circusdieren

Geachte Voorzitter,

Ons kenmerk

DAD / 15034408

Uw kenmerk

28286 nr 781

Met deze brief beantwoord ik de vragen van de vaste commissie voor Economische Zaken, gesteld in het kader van het verslag van het schriftelijk overleg over het ontwerpbesluit, houdende wijziging van het Besluit houders van dieren in verband met het verbod op deelname met zoogdieren behorende tot wilde diersoorten aan circussen en andere tentoonstellingen, en op vervoer van die dieren ten behoeve daarvan (TK 28286 nr. 781).

De leden van de CDA fractie vragen de staatssecretaris in hoeverre er een verschil is tussen vermaak, gezelschap of educatieve functies van dieren in het bezit van circussen, dierenparken, dolfinaria en particulieren.

Ik maak onderscheid tussen het houden van dieren voor o.a. vermaak, educatie, productie of wetenschappelijk onderzoek bij het bepalen van beleid en het vaststellen van regelgeving. Een bepaalde mate van aantasting van de intrinsieke waarde van het dier kan bijvoorbeeld wel gerechtvaardigd zijn voor educatie, productie of bijvoorbeeld onderzoek, maar niet voor vermaak. Het ligt in de rede om bij het bepalen van het beleid en vaststellen van regelgeving ook het doel waarvoor de dieren worden gebruikt mee te wegen.

Zo wordt voor de huisdierenlijst beoordeeld of dieren kunnen worden gehouden als gezelschapsdier door (deskundige) particulieren, en wordt voor de productielijst gekeken of dieren kunnen worden gehouden voor de productie.

Naast het doel worden ook de omstandigheden waarin de dieren kunnen worden gehouden meegewogen. De omstandigheden waarin dieren bijvoorbeeld in een dierentuin worden gehouden, in combinatie met de uitgebreidere, wettelijke vastgelegde doelstellingen van dierentuinen, rechtvaardigen voor mij een onderscheid tussen dierentuinen en circussen. Het rondreizende karakter van het circus maakt dat slechts beperkte, van de locatie afhankelijke ruimte ter beschikking kan worden gesteld aan dieren. En verblijven dieren vaak en gedurende lange tijd op transportmiddelen.

Voor welke functies mogen de dieren die met dit verbod niet meer mogen worden vervoerd en vertoond, wel nog gehouden worden door dierenparken en/of particulieren?

Het houden van zoogdieren door particulieren en dierenparken, niet zijnde dierentuinen, hangt af van de beoordeling in het kader van de huisdierenlijst. Dieren die op de lijst staan mogen, al dan niet onder specifieke houderijvoorschriften, gehouden worden als gezelschapsdier.

Indien circussen een educatieve functie toevoegen aan hun repertoire mogen zij dan dieren wel vervoeren en tentoonstellen?

De aantasting van de intrinsieke waarde van de dieren in het circus komt mede voort uit het rondreizende karakter van het circus en de daar ook uit voortvloeiende beperkingen op het terrein van huisvesting. Dit gegeven wordt niet weggenomen door het toevoegen van een educatieve functie.

Zouden dierenparken ook optredens mogen organiseren?

Ja, dierenparken, niet zijnde dierentuinen, mogen dit, mits deze dieren op de circuslijst staan. In dierentuinen zijn optredens met alle dieren toegestaan ook als ze niet zijn aangewezen op grond van het ontwerpbesluit.

Deelt de staatssecretaris de mening dat dieren, ook indien zij niet gehouden worden voor optredens, gehouden worden omdat zij zorgen voor vermaak of mensen inspireren? Zo ja, hoe maakt de staatssecretaris een onderscheid tussen verschillende vormen van vermaak?

Ja. Ik maak daarbij onderscheid tussen diersoorten en de mate van aantasting van de intrinsieke waarde waarvan sprake is voor deze diersoorten, naar gelang het doel waarvoor zij worden gehouden en het belang van en de risico's voor de mens bij het houden van dieren.

De leden van de CDA-fractie zijn geïnformeerd over de verschillen tussen circussen en vragen of een verbod op alle vormen van circussen redelijk en gerechtvaardigd is op basis van dierenwelzijn en integriteit.

Deze leden vragen de staatssecretaris om welke redenen zij niet heeft besloten om het begrip circus te definiëren en een verschil te maken tussen verschillende vormen van circussen. In Nederland zijn er circussen die enkel met kerst optredens verzorgen vanaf één standplaats waarbij de dieren worden gehouderd van een dierenpark.

Kerstcircussen vormen een aanzienlijke inkomstenbron voor de circusbranche. Is de staatssecretaris zich bewust van het bestaan van deze praktijk? Waarom

verbiedt de staatssecretaris deze optredens terwijl hierbij de dieren nauwelijks rondreizen, en dus niet zoals de staatssecretaris stelt het natuurlijk gedrag ernstig wordt beperkt en daarmee het dierenwelzijn en de integriteit van het dier?

Kerstcircussen huren acts met wilde dieren veelal in. Dit zijn vaak acts die gedurende de rest van het jaar ook door andere circussen worden ingehuurd. Van een duidelijk verschil tussen kerstcircussen en overige circussen is mijns inziens dan ook geen sprake. Het is voorts ondoenlijk om een onderscheid te maken tussen circusacts naar gelang het aantal keren dat deze act wordt ingehuurd.

In hoeverre laat het voorgestelde verbod de mogelijkheid tot enige nuancering voor praktijken die in geringe mate het natuurlijk gedrag, ten opzichte van het natuurlijk gedrag in dierenparken verstoren?

Zie mijn eerdere antwoord op uw vragen.

Zij vragen of de staatssecretaris bereid is om uitzonderingen te maken op het verbod ten aanzien van vervoer en optredens van dieren in kerstcircussen.

Nee, zie mijn eerdere antwoord op uw vragen.

Zo nee, is de staatssecretaris dan bereid om te onderzoeken of kerstcircussen onder voorwaarden uitgezonderd kunnen worden van het verbod?

Nee, zie mijn eerdere antwoord op uw vragen.

Zo nee, is de staatssecretaris dan bereid om onderzoek te doen naar huisvesting en vervoer van dieren in kerstcircussen?

Nee, zie mijn eerdere antwoord op uw vragen.

Daarnaast vragen deze leden of de staatssecretaris het proportioneel en redelijk acht om kerstcircussen te verbieden omwille van dierenwelzijn en integriteit van het dier, terwijl vervoer en optredens voor een kerstcircus in zeer geringe mate, dus zonder lange wachttijden en transsporttijden, een effect heeft op het dierenwelzijn van deze dieren ten opzichte van dierenparken.

Zie mijn eerdere antwoord op uw vragen.

Is het redelijk en gerechtvaardigd om optredens met alle soorten zoogdieren te verbieden behalve de soorten opgenomen in bijlage IV van het ontwerpbesluit?

Bij het samenstellen van de lijst ben ik uitgegaan van de diersoorten die in het circus worden gebruikt en van de lijst voor productie te houden dieren. Aan de hand van die laatste lijst is beoordeeld of een dier een wild zoogdier is of niet. Van

deze diersoorten is eerder vastgesteld dat zij goed kunnen worden gehouden voor productie. Van enkele diersoorten is geoordeeld, dat hoewel zij niet op de lijst voor productie te houden dieren stonden, toch als gedomesticeerd beschouwd konden worden: de alpaca, de lama, de dromedaris en de kameel, de hond en de kat. Daarom zijn deze dieren ook opgenomen in de amvb. Ik ben van mening dat met deze uitgangspunten, een zorgvuldige afweging heeft plaatsgevonden tussen de belangen van de circusondernemers en de dieren.

Is de staatssecretaris bekend met het onderzoek van Birmelin¹ e.a. over stress bij leeuwen bij vervoer en optredens waaruit blijkt dat bij leeuwen stressniveau's niet veel hoger liggen en dat de leeuwen niet gestoord worden in hun leefpatroon?

Gezien deze studie, waarom zou het vervoer van en optreden met leeuwen dan verboden moeten worden met het oog op dierenwelzijn?

Zijn er geen grote verschillen tussen de dieren die met dit besluit niet meer mogen worden gebruikt voor optredens?

Zo ja, in hoeverre is het redelijk om dieren die nauwelijks in hun welzijn worden aangetast, zoals bijvoorbeeld leeuwen, niet meer te mogen gebruiken met optredens en is dit proportioneel ten opzichte van het vrij verkeer van diensten?

In het ontwerpbesluit is vermeld welke onderzoeken en literatuur is gebruikt voor de onderbouwing van het verbod. Uit deze stukken blijkt dat met name de grotere wilde zoogdieren het meest te lijden hebben onder het circusleven. Zoals eerder aangegeven heb ik bij de totstandkoming van het ontwerpbesluit geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende wilde diersoorten. Ik heb in het algemeen gekeken naar de intrinsieke waarde, zijnde het welzijn, de gezondheid en de eigenheid van de dieren. Hieronder valt ook de inperking van het natuurlijke gedrag van het wilde zoogdier. Deze aantasting van de intrinsieke waarde is vervolgens afgewogen tegen economie en vermaak. Het onderzoek van Birmelin is niet gebruikt bij het opstellen van het ontwerpbesluit omdat ik van mening ben dat op basis van de gebruikte literatuur en studies een afgewogen besluit heeft kunnen plaatsvinden .

In paragraaf 3 van de nota van toelichting bij het ontwerpbesluit wordt nader ingegaan op de verhouding tussen het ontwerpbesluit en de dienstenrichtlijn. Conclusie daarbij is dat het ontwerpbesluit een gerechtvaardigde beperking vormt van het vrij verkeer van diensten en dus ook proportioneel is. Ik verwijs u ook naar de beantwoording van de vragen betreffende het ontwerpbesluit van 2 februari jl. (TK 28286, nr. 781).

Ten algemene vragen deze leden hoe dit verbod rekening houdt met de verschillen tussen de dieren waarmee het voorliggende besluit optredens en

---

¹ Birmelin e.a., 'Können Löwen an die Haltungsbedingungen von Zoo und Zirkus anpassen?', gepubliceerd in de Amtstierärztlicher Dienst und Lebensmittelkontrolle, het vaktijdschrift van de Bundesverbandes der beamteten Tierärzte

reizen verbied.

Het verbod geldt voor alle wilde zoogdieren in gelijke mate.

Bent u bekend met de studie van de 'Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals'²?

Heeft u de aanbevelingen van deze studie meegenomen in de overweging om het vertonen en reizen met zoogdieren buiten de dieren van bijlage IV van het ontwerpbesluit te verbieden?

Zo ja, waarom stelt u dan niet voor zoals deze studie voorstelt om voorwaarden te stellen?

Zo nee, waarom niet?

De studie van de 'Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals' is niet gebruikt bij het opstellen van het ontwerpbesluit. Ik ben van mening dat op basis van de gebruikte literatuur en studies een afgewogen besluit heeft kunnen plaatsvinden. Onderzoek en literatuur geven aan dat met name de grotere wilde zoogdieren het meest te lijden hebben onder het circusleven. Omdat goede voorzieningen voor deze dieren heel moeilijk te realiseren zijn in rondreizende circussen en ook de eigenheid van dieren wordt aangetast, wil ik niet over gaan tot toestaan onder voorwaarden van wilde zoogdieren in het circus.

Op welke dieren hebben deze verboden in België, Oostenrijk, Kroatië, Griekenland en Servië betrekking? Zijn er in deze landen uitzonderingen op dit verbod?

In België bestaat een verbod op het gebruik van wilde dieren in circussen. In België zijn nog toegestaan: runderen, buffels, varkens, lama's, hoenderachtigen, dromedarissen, kamelen, fretten, konijnen, katten, honden, duiven, ganzen, papegaaien, parkieten, eenden, paarden, ezels, pony's, schapen en geiten. In Oostenrijk, Kroatië en Servië zijn wilde diersoorten verboden. In Griekenland geldt in het circus een verbod voor alle diersoorten.

Op welke dieren hebben de verboden in Denemarken, Finland, Frankrijk en Zweden betrekking?

In Denemarken zijn wilde dieren verboden met uitzondering van Aziatische olifant, zebra, zeeleeuw. Ook toegestaan zijn kameel, dromedaris, lama, paard, hond en vogel.

---

² http://the-shg.org/Kiley_Worthington/

In Finland zijn alle wilde dieren verboden met uitzondering van de zeeleeuw.
In Zweden zijn de meeste wilde dieren verboden. Zeeleeuwen en olifanten mogen wel in het circus worden gehouden.
Frankrijk heeft een lijst met toegestane dieren waarbij een vergunning is vereist. Op de lijst staan: makaak, baviaan, poema, leeuw, luipaard, tijger, Californische zeeleeuw, zeebeer van Zuid-Afrika, vrouwelijke dieren van de Aziatische en Afrikaanse olifant, twee soorten zebra's. Onder voorwaarden zijn het nijlpaard, het dwergnijlpaard en de giraf toegestaan.

De leden van de CDA-fractie vragen de staatssecretaris of zij heeft stilgestaan bij het feit dat optredens met wilde dieren juist kunnen bijdragen aan dierenwelzijn doordat deze optredens de monotonie van levens van dieren in dierenparken doorbreken?

Zo nee, waarom niet?

Optredens zijn hiervoor niet nodig. Er zijn voldoende mogelijkheden om huisvesting te creëren teneinde verveling bij dieren tegen te gaan via bijvoorbeeld verrijking van de verblijven en verschillende manieren voederverstrekking waarbij dieren moeite moeten doen het voedsel te bemachtigen.

Acht de staatssecretaris het mogelijk dat in dierenparken wordt opgetreden met wilde dieren aangezien de dieren dan niet te maken met het door de staatssecretaris gebrandmerkte 'rondreizende karakter'?

Zo nee, waarom niet?

In dierentuinen komt het wel voor dat met wilde dieren wordt opgetreden. Er vinden optredens plaats met dolfijnen, zeeleeuwen, voedershow, etc. Het voordeel is dat deze dieren in een omgeving verblijven die voldoet aan de dierentuinregels en dat ze niet vervoerd hoeven te worden.

In dierenparken, niet zijnde dierentuinen, mag alleen worden opgetreden met dieren die op de circuslijst staan.

In hoeverre zijn ontwikkelingen binnen de circusbranche, ten aanzien verbeteringen van het transport en zelfregulering ten behoeve van dierenwelzijn bij circusacts, meegewogen in het besluit van de staatssecretaris om een verbod in te stellen tegen alle dieren buiten de dieren van bijlage IV?

Het verbod is ingegeven vanuit de inbreuk op de intrinsieke waarde van het dier alsmede vanuit het dierenwelzijnsoogpunt, mede ingegeven vanuit het rondreizende karakter van het circus. Ik acht het niet waarschijnlijk dat dit karakter van het circus in de toekomst wijzigt.

Tot slot vragen de leden van de CDA-fractie hoe het voorliggende verbod zich verhoudt met het Andibel-arrest.

Het Andibel-arrest gaat over een verbod bepaalde zoogdieren in te voeren, in bezit te hebben en te verhandelen. Het Hof heeft getoetst of het verbod dat België had ingevoerd, voldeed aan het vrij verkeer van goederen. Dit was onder voorwaarden het geval.

Het verbod uit het ontwerpbesluit reguleert in hoofdzaak een dienst, namelijk de exploitatie van circussen of andere optredens, en niet het vrij verkeer van goederen. Hoewel ook het vrij verkeer van goederen en de vrijheid van vestiging een rol spelen, ligt het zwaartepunt van het verbod op het vertonen van dieren in het kader van de uitoefening van een dienst. Overeenkomstig Europese jurisprudentie moet de verenigbaarheid van dergelijke wettelijke voorschriften primair beoordeeld worden onder het vrij verkeer van diensten en niet onder het vrij verkeer van goederen. Inzake het vrij verkeer van diensten is de dienstenrichtlijn (richtlijn 2006/123/EG betreffende de diensten op de interne markt) het relevante toetsingskader. In paragraaf 3 van de nota van toelichting bij het ontwerpbesluit wordt nader ingegaan op de verhouding tussen het ontwerpbesluit en de dienstenrichtlijn. Conclusie daarbij is dat het ontwerpbesluit een gerechtvaardigde beperking vormt van het vrij verkeer van diensten.

De leden van de Partij voor de Dieren-fractie zien graag dat het besluit verbod op deelname met wilde dieren aan circussen zo spoedig mogelijk van kracht zal zijn.

Kan de staatssecretaris de actuele stand van zaken geven met betrekking tot eventueel opgelopen vertraging?

Het is mijn streven om het ontwerpbesluit op 15 september 2015 in werking te laten treden. Dit acht ik momenteel nog steeds haalbaar.

(w.g.)

Sharon A.M. Dijkma
Staatssecretaris van Economische Zaken